

Prof. dr. Hakif BAJRAMI
(Prishtinë)

PROGRAMET SERBE PËR LIKUIDIMIN E
SHQIPTARËVE 1941-1945

Shqiptarët e Kosovës gjatë viteve 1941 - 1945 ishin të rreshtuar në tri grupacione politike. Në grupacionin e parë ishin rreshtuar personalitete të njohura si profashistë, në grupacionin e dytë ishin të rreshtuar disa intelektualë të shkolluar në Shqipëri, që u pozicionuan si prokominternistë dhe në grupacionin e tretë ishin të rreshtuar kryesisht disa personalitete nga shtresat e pasura dhe me autoritet të cilët prireshin nga Anglia. Në fund do të triumfonin prokominternistët e rreshtuar kah Koalicioni antihitlerian (SHBA, Anglia dhe BRSS). Këtë realitet, në luftën e drejtë për liri dhe pavarësi e objektivizon ky studim që mbështetet kryesisht në burimet arkivore të kohës.

Programet serbe për likuidimin e shqiptarëve 1941-1943

Programet serbe para Luftës së Dytë Botërore ishin bazë për programet që u paraqitën në rrethanat e luftës. Politika shtetërore dhe nacionale serbe gjatë viteve 1941-1945 kishte në dispozicion, për likuidimin e shqiptarëve, një arsenal programesh, që ishin krijuar më parë. Më 15 janar 1937 ishte themeluar “Klubi Kulturor Serb”, të cilin e drejtonte Slobodan Jovanoviqi. Klubi kishte organin e vet medial, “Srpski glas”. Deri në vitin 1941 nga ky klub dolën 11 (njëmbëdhjetë) programe për likuidimin e shqiptarëve. Këtij arsenali programesh (nga viti 1937), më 1938 do t’i shtohet Konventa Jugosllavo - Turke për depërtimin me dhunë të shqiptarëve nga Jugosllavia në Turqi. Të gjitha këto shërbenin si gjeneratori kryesor që do t’u shërbente autorëve çetniko - komunistë serbë më vonë, për të shkruar programe të tjera për likuidimin e shqiptarëve nga trojet e veta etnike. Më 1 janar 1939 fushatës antishqiptare do t’i bashkëngjitej me një Program (Elaborat) Ivo Abdriqi, nëpunës i Ministrisë së Punëve të Jashtme të Mbretërisë Jugosllave përkatësisht kryediplomati jugosllav në Berlin, jo vetëm për likuidimin e shqiptarëve në Jugosllavi, por edhe për ndarjen e Shqipërisë në bashkëpunim me Italinë fashiste. Një shovinist tjetër që punonte në Ministrinë e Punëve të Jashtme, i quajtur Ivan Vukotiq do të përpilonte një Elaborat (Program) për okupimin e tërë Shqipërisë. Më tej do të pasonte Programi i J. Jankoviqit për mënyrën e vendosjes së pushtetit serb në Shqipërinë bregdetare. Kurse më 8 shkurt 1940 do të publikohet “Programi për kolonizimin dhe serbizimin definitiv të Kosovës”.

E përbashkët e të gjitha këtyre programeve, sidomos e Elaboratit të Vasa Çubrilloviciq, të 3 marsit 1937, ishte asgjësimi në masë i shqiptarëve, zgjedhja e gjenocidi si metodë, sikurse ishte vepruar ndaj shqiptarëve më 1878 në Toplicë, i cila kishte pasur sukses në politikën koloniale, shfarosëse ndaj shqiptarëve.

Etapa e parë e programeve çetnike për likuidimin e shqiptarëve 1941-1942

Dihet se më 6 - 17 prill 1941 Mbretëria Jugosllave kapitulloi para nazizmit gjerman në të gjitha nivelet. Shteti shumëkombësh u copëtua, kështu që për likuidimin e shqiptarëve, kuislingët serbë filluan një etapë të re në kushtet dhe rrethanat e reja. Politika e vjetër do të vazhdonte tani (1941-1945) me metoda që lejonin rrethanat e Luftës Botërore.

Program i përgjithshëm i çetnikëve i mbështetur në Konventën Jugosllavo - Turke të vitit 1938 Program i përvetësuar nga Kosta Peçanci për likuidimin e shqiptarëve më 6. VI. 1941.

1. Kolonizimi i viseve jugore

Numri i madh i popullsisë shqiptare e myslimane 480 000 shqiptarë (sipas të dhënave ushtarake më 1938 ishin 578 000 shqiptarë) e 138 000 myslimanë (ushtarakë 38 000) që jetojnë në pjesët tona jugore që janë okupuar pas luftërave ballkanike, paraqet një problem të rëndësishëm në aspektin nacional dhe strategjik. Pas mbarimit të Luftës Botërore kanë ekzistuar në këtë popullsi LËVIZJE spontane për shpërngulje në Turqi dhe në Shqipëri, por më vonë këto dukuri janë ndalur, për arsye se këto dy vende e kanë ndërprerë dhënien e vizave.

Çështja e kolonizimit të këtyre viseve me elementin tonë (sllave) nacional nga viset pasive është me interes ekonomik dhe ka lidhje të ngushtë me shpërnguljen e popullsisë myslimane që sigurohet me Konventë.

2. Puna më 1935 - 1937

Në shtator të vitit 1935 janë mbajtur disa konferenca ndërministrORE në Ministrinë tonë të Punëve të Jashtme, në të cilat është thënë se duhet përdorur të gjitha mjetet për ta ASGJASUAR propagandën shqiptare kundër shpërnguljes dhe se autoritet tona tatimore, financiare e arsimore, duhet të zbatojnë ndaj kësaj popullsie të gjitha dispozitat ligjore (si është shkollimi i detyrueshëm etj., kinse shqiptarët nuk e dëshironin shkollimin, por ai në gjuhën shqipe ishte vepër penale - HB) që në këtë mënyrë të detyrohen të shpërngulen.

Në vështirim të klauzolave të theksuara u janë dhënë urdhëresa organeve lokale në prill të vitit 1936, por tërë aksioni është dashur të pezullohet që në shtator të vitit 1936 për shkak të zgjimit nacional të popullsisë shqiptare. (Shqiptarët thanë: PO, shkollim i përgjithshëm në gjuhën shqipe. Pushteti tha JO - HB: shiko: Ministria e Arsimit në AJ. K. 1936 - Shkollimi i shqiptarëve, sekret nr. 21 - 36).

Organet agrare në ndërkohë bënë kolonizimin me popullsi nacionale (sllave - HB) në Serbinë Jugore, përmes metodave special duke marrë tokat e ashtuquajtura mera dhe tokat e të shpërngulurve shqiptarë e myslimanë. Këtë aksion e pengonin organet e pushtetit shqiptar e turk, duke mos u dhënë viza të shpërngulurve.

3. Bisedimet e mëhershme me Turqinë

Para disa viteve janë zhvilluar bisedime me Qeverinë turke për shpërnguljen e popullsisë së përmendur. Nga ana e Turqisë janë bërë përpjekje që të shtyhen këto bisedime, me arsyetim se mungojnë mjetet financiare për vendosjen e emigrantëve nga Jugosllavia e Rumunia. Nga ana e Turqisë theksohej atëherë se

Turqia me dëshirë do ta pranonte popullsinë shqiptare. Përafërsisht kështu përgjigjej edhe Qeveria shqiptare.

4. Shpërngulja e popullsisë turke prej vendeve të tjera ballkanike

Turqia në vitet e fundit, ka bërë përpjekje intensive që ta kolonizojë vendin e vet me popullsi myslimane prej vendeve ballkanike. Emigrimet e para kanë filluar me Konventën Greko-Turke (më 1923 me Konferencën e Llozanës mbi këmbimin e popullsisë - HB) për këmbimin e popullsisë së 30 janarit të vitit 1938 (kështu është në dok., por është fjala te viti 1923 - HB). Me këtë Konventë parashihet shpërngulja e obligueshme e grekëve nga Turqia dhe e turqve nga Greqia, me përjashtim nga Stambolli dhe Trakia Perëndimore. Kështu janë shpërngulur gati 1, 500 000 persona nga Turqia dhe Greqia.

Më 4 shtator 1938 Turqia e ka nënshkruar me Rumaninë Konventën për shpërnguljen e turqve nga Dobruxha në Turqi. Me këtë Konventë është paraparë shpërngulja shkallëzuese sipas zonave. Rumunia është obliguar të paguaj njëfarë dëmshpërblimi për hektar të tokës së braktisur të të shpërngulurve.

Më 1937 midis Bullgarisë e Turqisë është arritur marrëveshje për shpërnguljen e një pjese të popullsisë turke nga Bullgaria në Turqi.

5. Vendimet e Këshillit të Antantës Ballkanike Shkurt i vitit 1938

Në mbledhjen e Këshillit të Antantës Ballkanike në Ankara, më 25 - 27 shkurt 1938, ministri i atëhershëm turk i Punëve të Jashtme, Ruzhdi Aras, e shtroi çështjen e shpërnguljes së turqve prej vendeve ballkanike dhe propozoi që të formohej një komision i përbërë me nga dy përfaqësues jugosllavë, rumunë e

turq dhe një vëzhgues grek. Ky Komision do ta studionte këtë çështje dhe do të jepte propozime konkrete. Propozimi u pranua dhe u vendos që ky Komision të mbledhet në prill të vitit 1938.

5. Puna e Konferencës ndërministrore gjatë vitit 1938

Pas vendimit të Këshillit të Antantës Ballkanike, pranë Ministrisë Jugosllave të Punëve të Jashtme, më 6 mars, 13 prill, 30 maj e 15 e 16 qershor 1938, u mbajtën mbledhjet e Konferencës ndërministrore, e cila do të jepte për detyrë që t`i përgatisë materialet për projektin e Konventës dhe t`i përcaktonte parimet e përgjithshme.

Në këto mbledhje u vendos që të kishte përparësi shpërngulja e elementit FSHATAR, në mënyrë që të lirohen tokat për kolonizim. U diskutua për numrin e emigrantëve që mund të pranonte Turqia. U vendos që Turqisë t`i paguheshin maksimalisht nga 15 000 dinarë dëmshpërblim për person. Prej kësaj shume, 20% do të paguheshin në deviza të lira, kurse 80% në xhirollogarinë e Qeverisë turke në Bankën Kombëtare të Jugosllavisë për blerjen e mallit në Jugosllavi.

6. Bisedimet në Stamboll

Në bazë të vendimit të Këshillit të Antantës Ballkanike, Komisioni për shpërngulje u tubua në Stamboll më 9 qershor 1938 dhe deri më 13 korrik 1938 mbajti TETË (8) mbledhje. Mbledhjet i udhëhoqi delegati turk Hasan Saka. Delegatët tanë ishin: M. Ristiq, shef i Seksionit Ballkanik në Ministrinë e Punëve të Jashtme dhe V. Magovçeviq, inspektor në Ministrinë e Bujqësisë. Morën pjesë edhe përfaqësuesi rumun dhe vëzhguesi grek. Bisedimet midis përfaqësueseve tanë dhe atyre turq u mbajtën në një komitet special redaktues, në të cilin nuk morën pjesë as rumunët e as grekët. Bisedimet ishin të gjata. Turqit insistonin

posaçërisht në çështjen financiare (dëmshpërblim), ndërsa për çështjet e tjera u treguan shumë të ndershëm. Me njëmbëdhjetë korrik 1938 përfunduan bisedimet dhe u përafua teksti i Konventës.

7. Përcaktimi kryesor i Konventës

Konventa përmban këto përcaktime kryesore:

1. Do të shpërngulen 40 000 familje myslimane fshatare nga rajonet e okupuara pas luftërave të viteve 1912 - 1913 e që arrijnë deri në 200 000 persona, sipas listave që do t'i përpilojë Komisioni jugosllav.
2. Konventa është e përpiluar ashtu që përfshin popullsinë shqiptare dhe atë turke (që flet nga pak turqisht në familje dhe për nevoja tregtare), megjithëse kjo nuk është theksuar në mënyrë ekskluzive.
3. Shpërngulja do të fillojë më 1 korrik 1939 dhe zgjatë gjashtë vjet. Në vitin e parë do të shpërngulen 4 000 familje, në vitin e dytë 6 000 familje, në vitin e tretë e të katërt nga 7 000 familje dhe në vitin e pestë dhe të gjashtë nga 8 000 familje.
4. Qeveria jugosllave do t'i paguaj Qeverisë turke nga 500 lira turke për çdo familje të shpërngulur, që do të thotë gjithsej 20 milionë lira turke. Pagesa do të bëhet për çdo gjysmë viti, më 1 prill dhe më 1 shtator të secilit vit. Nga kjo shumë 30% do të paguhet në deviza e 70% në formë plasimi në Bankën Kombëtare Jugosllave në llogari të Qeverisë turke, e cila me këto mjete do të blejë mall te ne.
5. Të gjitha pronat fshatare të familjeve të shpërngulura do t'i takojnë Qeverisë jugosllave, e cila do t'i përdorë për qëllime të kolonizimit.
6. Popullsia e qyteteve, e cila nuk u nënshtrohet dispozitave të Konventës, edhe më tej mund të shpërngulet lirisht, kurse për

popullsinë fshatare shpërngulja është e OBLIGUESHME për të gjithë ata që gjenden në listat e kolonizimit.

7. Qeveria jugosllave do ta bëjë transportimin FALAS të të shpërngulurve deri në Selanik, duke llogaritur se çdo familje ka të drejtë të transportojë, gjithashtu pa pagesë, 4 krerë kafshë të trasha dhe 10 krerë kafshë të imta.

8. Hyrja në fuqi e Konventës

Sipas dëshirës së delegacionit turk, Konventa do të duhej të nënshkruhej menjëherë pas redaktimit. Kjo megjithatë, nuk u bë dhe Konventa ende nuk është nënshkruar. Çështja e nënshkrimit tani është bërë aktuale dhe, nënshkrimi sipas dispozitave të Konventës do të duhej të bëhej më 1 korrik të këtij viti (1939). Ministria e Punëve të Jashtme, lidhur me këtë, u është drejtuar me pyetje ministrive të interesuara: Ministrisë së Bujqësisë e Ministrisë së Ushtrisë e të Marinës, të cilat janë pajtuar që të nënshkruhet Konventa, dhe Ministria e Financave, e cila ka bërë disa vërejtje, përkatësisht i ka theksuar disa obligime financiare nga Konventa. I ngarkuari me Punë i Qeverisë turke në Beograd ka deklaruar se Qeveria turke dëshiron ta nënshkruaj, ta ratifikojë dhe ta zbatojë Konventën. Sipas fjalëve të tij, nënshkrimi do të mund të bëhej në Beograd qoftë në Ankara.

1. Ratifikimi i Konventës

Është bërë çështje gjithashtu edhe procedura e ratifikimit të Konventës së nënshkruar. Nuk do të ishte mirë të shkohet sipas procedurës së rregullt të ratifikimit në Parlament. Kjo mënyrë do të PROVOKONTE diskutime të pakëndshme dhe Konventa do të kishte publicitet të theksuar. (Beogradi i druante internacionalizimit të çështjes sepse nuk ishte fjala fare për TURQ, po për shqiptarë që jetonin në fshatra. Fjala pra ishte me

ua grabitë pronat shqiptarëve e më i kolonizuar sikurse që kishte vepruar Serbia më 1878 në Toplicë. Ishte ky një spastrim gjenocidal shtetëror me implikime të paparapara ndërkombëtare, sepse Italia nuk e dëshironte një ndërmarrje të tillë - HB). Mënyra më e pranueshme e ratifikimit do të ishte (theksojnë zyrtarët serbë - HB) përmes një dekreti të Këshillit të Ministrave.

2. Organizimi dhe zbatimi i Konventës

Organizimi dhe zbatimi i kësaj Konvente kërkon punë, pasi të shpërngulen rreth 200 000 persona me një pjesë të pasurive të tundshme dhe të kafshëve të trasha e të imta të tyre. Zbatimi duhet të bëhet me sa më pak incidente e afëra, megjithëse besohet se do të ketë implikime të brendshme e të jashtme që zbatimi i Konventës të PENGOHET.

Për të gjitha këto arsye është e nevojshme që të ndërmerren sa më parë të gjitha masat e nevojshme që organizimi të jetë i mirë. Lidhur me këtë, do të ishte mirë të bëhet dhe të miratohet plani i cili do ta parashihet tërë organizimin dhe kompetencat e të gjitha organeve që duhet të angazhohen rreth zbatimit të Konventës, e të sigurohen edhe mjetet e nevojshme material për këtë. Nuk mjaftojnë vetëm idetë e artikuluar.

Konventa, me nenin XVIII, parasheh vetëm një komision special, të themeluar nga Qeveria jugosllave, i cili do t'i punojë listat vjetore të të shpërngulurve dhe do t'ua paraqesë përfaqësuesve turq për vërtetim.

Beograd, më 6 prill 1939. (Dokumenti gjendet në: DASIP. B. F. 31. D. II/9 - sekret dhe vetëm në frëngjishte).

Porosia për shfarosjen e shqiptarëve

Programin e parë për likuidimin e shqiptarëve në kushte të luftës e shkroi Kosta Peçanci më 6 VI 1941 me titull “Depërtimi në Kosovë”. Në Program në mes tjerash thuhet: “Kur të nisem në rrugën me fat, e di se çka mendon dhe çfarë planesh thur për jugun tonë. Besoj që në Sanxhak, në Dukagjin dhe në Fushë Kosovë nuk do të mbetet asnjë plis për farë. Lumenjtë Llapi, Sitnica dhe Ibri e Drini do të bartin dy muaj koka të shqiptarëve”. Këtë porosi Luba Novakoviqi ia dërgon Kosota Peçancit më 12. IX. 1941 pasi që e kishte lexuar Programin fashist të Dimitrije Lotiqit për “Likuidimin e Hebrenjve” nga viti 1939.

Programi i Stevan Moleviqit më 30. VI. 1941 për “Serbinë Homogjene”

Në fillim të qershorit me program origjinal për krijimin e Serbisë së Madhe do të paraqitet Stevan Moleviqi, një çetnik nga Nikshiqi. Në Programin e tij ai parashihte jo vetëm shfarosjen e shqiptarëve në Shqipërinë Kontinentale, por përfshinte edhe Shqipërinë Veriore bregdetare, duke synuar Shkodrën. Në programin e tij i vizatoi kufijtë e Serbisë, “shtet” ky që sipas tij duhet të ishte etnikisht i pastër.

Programi i Drazha Mihajloviqit për shfarosjen e shqiptarëve

Drazha Mihajloviq më 20. XII. 1941 do të përpiloi një program operacional për shkatërrimin e të gjithë “myslimanëve nga Ballkani” e ku do të ishin shqiptarët në rend të parë. Në pjesën ku bënte fjalë për operacione sistematike në teren Drazha Mihajloviq kërkonte nga vartësitë e tij që t’u përmbahen neneve të Konventës Jugosllavo - Turke për depërtimin e shqiptarëve në Anadoll. Me këtë program ai e njoftoi edhe Qeverinë mbretërore

jugosllave (serbe) në emigrim në shtator të vitit 1942. Në kërkesën e tij programore parashihej që të shfarosen shqiptarët në të gjitha lokalitetet e këtyre qendrave administrative: në Banovinën e Vardarit parashihej të shfarosen shqiptarët e Prizrenit, Dragashit, Suharekës, Tetovës, Gostivarit, Rostushës, Dibrës, Strugës, Prishtinës me Llap, Kaçanikut, Gjilanit, Preshevës, Prespës, Ohrit, Kërçovës, Krushevës, Poreçit, Manastirit, Shkupit, Kumanovës, Velesit, Shtipit, Koçanit, Raadovishtës, Strumicës, Dojranit, Gjevgjeliës, K. Palankës dhe Kratovës.

Në Banovinën e Zetës parashihej të shfarosen shqiptarët e Pejës, Istogut, Mitrovicës, Gjakovës, dhe Rahovecit.

Në Banovinën e Moravës parashihej të shfarosen shqiptarët e Llapit (Podujevës), Vushtrrisë dhe Drenicës. (Këtë porosi programore Drazha Mihajloviq e nxirrte nga NENI 2 i Konventës Jugosllavo - Turke për depërtimin e shqiptarëve në Anadoll).

Lidhur me këto programe për shfarosjen e shqiptarëve Qeveria mbretërore jugosllave debatoi tri herë, prill - maj 1943 për implementimin e Konventës me përfaqësuesit e Republikës së Turqisë. Kontaktet u mbajtën në Kajro të Egjiptit me propozimin e palës Turke. Në kontakte pala Turke kërkonte që t'i paguhen paratë e parapara nga Konventa për “shpronësimin e pronave shqiptare në Jugosllavi”.

Etapa e dytë

Etapa e Programeve Komunisto - Çetnike për shfarosjen e shqiptarëve 1943 – 1945

Programin e parë për t'i tradhtuar shqiptarët antifashistë do ta përpilonte Svetozar Vukmanoviq Tempo me emrin “NË DETYRËN POLITIKE” (“Na političkom zadatku” më 8 shkurt 1943). Svetozar V. Tempo do të hynte në trevat shqiptare më 8 shkurt 1943. Ai i kishte vënë vetes për detyrë, me sugjerime të

Millovan Gjillasit, që në rend të parë të paraqitet para udhëheqësve shqiptarë antifashistë si një person që ka pedigree ndërkombëtare - kominterniste. Ai nuk donte të dijë se Sejfullah Maleshova, Koço Tashko, Enver Hoxha, Ramadan Çitaku e të tjerë ishin shumë më të ngritur se ai. E vërtetë në Shqipëri ishin edhe dy malazezë që nuk ishin atje pa detyra të caktuara. Por, edhe ata (Miladini dhe D. Mugosha) ishin nxënës shumë të dobët në krahasim me drejtuesit politikë shqiptarë, të cekur më lartë. Këtë fakt e vërteton niveli i shkrimeve të kohës për secilin. Dokumentet flasin vet dhe ato kanë mbetë.

Nga letrat (edhe nga Programi: “Në detyrë politike”) vërehet pa asnjë dyshim qëllimi kriminal i Tempos. Për çka është fjala? Tempo i kishte dhënë veti për detyrë që ta përçajë udhëheqësinë politike dhe ushtarake antifashiste shqiptare dhe njëherit ta ndezë në tërë trevën shqiptare luftën civile (qytetare), vëllavrasëse. Lidhur me këtë, në Kosovë ai nuk ia arriti asnjë qëllimi dhe doli në Shqipërinë bregdetare me ambicie se atje do të plasoi çdo paragraf të programit të tij. Edhe atje do të hasë në kundërshtime dhe do të lexohet në mes rreshtave çdo sugjerim ideologjik, strategjik dhe politik i tij. Me këtë politikë S. V. Tempo do të ëndërrojë që shqiptarët t’i prezantoj pas mbarimit të turneut të tij si udhëheqës që e tolerojnë fashizmin dhe nuk janë në vijat e para të Luftës Antifashiste. Në këtë mënyrë ai ëndërronte se shqiptarët do të dënohen nga koalicioni antifashist. Por, jo vetëm në Shqipëri por edhe në Kosovë shqiptarët sidomos pas kapitullimit të Italisë (shtator 1943) do ta kuptojnë fare mirë se kah duhet përqendruar rreshtimin pa asnjë dilemë kah lufta frontale antifashiste. Kuptohet se ky rreshtim në Kosovë do të arrihet më me vështirësi, por fakti se në Shqipëri lufta antifashiste ishte shumë e fuqishme, ai rreshtim do të reflektohet edhe në Kosovë e kudo në viset etnike shqiptare. Kështu, historikisht “misioni” i Tempos duhet shikuar si përpjekje për tradhti ndaj një

populli fqinjë, por edhe si dështim i politikës koloniale jugosllave në ato rrethana.

BURIMET:

- Elaboratet e “Klubit Kulturor serb” në A. të Kosovës (fotokopje), në RSFJ, Sperski Kulturni Klub 1935-1938).
- Konventa Jugosllavo-Turke për shpërnguljen e shqiptarëve në Anadoll 1938 (gjenerator i të gjitha Programeve), në DASiPB, Poslanstvo Stambul, D. II/1939, s.pav.1938 - Konvencija.
- Elaborati i Ivo Andriqit, Për ndarjen e Shqipërisë 1939, në AIS. 37 Elaborat o Albaniji, I. Andris, 1939.
- Programi i Kosta Peçancit, Për asgjësimin e Arnautëve 1941, në AJ, Fund M.Nedic, 1941, K.8.
- Programi i Stevan Moleviqit, Për Serbinë homogjene 1941, në Arshiv Jugoslavije, Fond. M.Nadic, K.8.
- Programi i Drazha Mihajloviqit, Për asgjësimin e myslimanëve dhe Arnautëve në mënyrë selektive 1942, në: AJ, Fondi Milan Nedic, K.8, 1942.
- Elaborati I V. Qubrilloviqit , Për Likuidimin e shqiptarëve , 03. XI. 1944, në: AJ, sig.44, I.Cubulovic.
- Elaborati I V. Qubrilloviqit, Për asgjësimin e pakicave në Jugosllavi deri sa të zgjatë lufta, 5 janar 1945, në Arkiva Çetnike në A.J. godina 1945, I.Cubulovic.
- Programi për likuidimin e Arnautëve (aktualizim i Konventës Jugosllavo - Turke) 2 shtator 1945, Në AJ, Fondi i Milovan Gjilasit, viti 1945, K.5.

